

Alguns aspectes de l'economia dels pobles de la plana de l'arc segons les dades del diccionari de Pascual Madoz (1845-1850)

Per Alejandro Conejero Noguera

La present comunicació vol ser una aportació al conèixement del passat més recent de l'economia dels pobles que conformen geogràficament la Plana de l'arc.

En un moment de canvis com els què estem vivint actualment i les ràpides transformacions que estan produint-se als voltants dels nostres pobles amb el creixement demogràfic, econòmic, amb les transformacions de l'espai que ens envolta d'una forma més accelerada que mai, sempre és interessant recordar com vivien i com actuaven sobre este mateix espai els nostres avantpassats.

Pobles amb una economia eminentment agrícola, quan no de subsistència fins a no fa encara molt de temps, eixa mateixa economia que va fer que molts dels seus habitants tingueren que trobar uns altres objectius de supervivència lluny dels seus llocs d'origen, fenòmen que es va traduir en l'emigració i l'abandonament dels pobles, sobretot d'esta part de les comarques castellonenques i el seu desplaçament fins al litoral o a altres indrets.

Tres exemples d'estes transformacions podem apreciar en estos moments en que es desenvolupen les presents jornades als voltants dels pobles que conformen la plana de l'arc: la construcció de l'autovia Borriol-La Pobla Tornesa; la constucció del polígon industrial als voltants del poble de Cabanes i l'eix viari i industrial amb la Vall d'Alba, a més de les irreversibles transformacions que es produiran quan es construïca l'aeroport de la Plana.

Sobre este espai geogràfic es van desenvolupar les vides dels hòmens i dones que vixqueren a l'època del nostre estudi, als voltants dels anys 40 del segle XIX.

La font emprada per al conèixement de l'època que hem estudiat és el diccionari " geográfico-estadístico de España y sus posesiones de Ultramar", del que serà ministre d'hissenda en el bienni progresista (1854-1856) i autor de la segona fase de la desamortització espanyola, el català Pasqual Madoz .

El Diccionari, en un país que lentament eixia d'un somni milenari (el règim feudal) i s'encarava a la aconstrucció d'un nou model d'estat basat en les relacions contractuals serà el model a seguir per a la construcció de la moderna estadística estatal quan adquireixquen carta de naturalitat els anuaris estadístics nacionals.

Són diverses les iniciatives des de principis de segle portades a cap per a la recopilació de les dades imprescindibles per al conèixement del nou estat liberal que esta naixent en estos moments. El diccionari de Madoz el laborat entre els anys 1836-a 1845, dades del treball de camp i publicat entre 1845 i 1850 en setze toms, encara que amb reserves és una font imprescindible de conèixements estadístics per a este període del nostre passat mé immediat i un antecedent per a la moderna estadística espanyola, ja que arreplega totes les informacions possibles de tots els municipis espanyols del moment. Les

informacions estan arreplegades en plena guerra carlista (1833.1839) i a diferència de l'obra de Cavanilles, que aquells que escrivien sobre cada poble vivien en ells i el conèixien pectament. Cavanilles, en canvi, va escriure de les poblacions valencianes que visità sense tenir elements de judici per la rapidesa de les seues visites.No obstant això, el diccionari de Madoz, malgrat la seua organització i uniformitat en els diversos apartats en què es divideix cada veu, té el defecte de l'heterogeneïtat, és a dir., d'haver estat fet per moltes persones.

Cada veu o paraula referida a una localitat està dividida fonamentalment en els següents apartats:

Situació

Clima

Terme

Terrenys

Camins

Conreus

Producció

Indústria

Comerç

Població

Capacitat productiva

Capacitat Imponible

Contribució

Pressupostos municipals i descripció històrica.

Nosaltres hem estudiat únicament en esta ocasió l'apartat econòmic, i a ell ens referim a contianuació.

L'any 1845, quan comença la publicació del diccionari també és una data significativa amb l'assentament al poder polític dels triomfadors de la revolució liberal espanyola, la fracció moderada de la burgesia que comença a obtindre els fruits dels canvis jurídics que han transformat el model de relacions feudals en un model bassat en l'economia de mercat, s'han remogut aquells "obstacles " que segons Jovellanos impedièn les transformacions de la monarquia hispànica. Transformacions que foren abatudes entre els anys 1833-1844.

L'antedent més immediat de l'obra de Pasqual madoz, les Observaciones de Cavanilles, es remuntaven a les darreries del segle XVIII, i per la seua amplitud quasi és pot considerar com una ampliació a nivell de tot l'Estat Espanyol dels objectius inicials del botànic cavanilles "el conèixement de la realitat social, econòmica de la monarquia.."

Pel xicotet transcurs del temps entre la publicació de les "Observaciones.." i del diccionari de Pasqual Madoz, i més en el tipus d'economia estabilitzada de l'època, creguem que poguem completar

les dades esquemàtiques del diccionari amb les narracions i xifres més completes que el botànic va fer a les darreries del segle XVIII, quan va visitar la zona estudiada.

Un aspecte sobreix sobre els altres en els dos llibres: el predomini d'una economia totalment agrícola, fenòmen que es reflexa en les descripcions de les dos obres citades i als voltants d'eixa economia, una indústria i un comerç bassats en l'element agrícola: la molinaria, l'arrereria, les fabriques d'aiguardent i alguns complements d'este tipus d'economia com el lli per a la fabricació de teixits i altres productes artesanals dedicats a les tasques agrícoles.

Una de les particularitats del diccionari és la notorietat en que l'autor, a través dels seus corresponsals, especifica la quantitat dels **bens en possessió dels ajuntaments**, els denominats bens de propis i els bens comunals.

Tota esta informació serà fonamental quan uns anys més endavant, concretament en 1855, s'inicie la segona fase de la desamortització amb la promulgació de la llei de l'1 de maig de 1855, on es procedeix a la desamortització dels bens municipal, recordem que la primera fase, produïda en 1836, va anar dirigida contra els bens de l'esglèsia. (Llei desamortitzadora de Mendizábal).

Políticament assistim a l'assentament de la burgesia moderada en el poder, l'inici del mode de producció capitalista a Espanya, encara que amb reminiscències feudals, que esta primera fase revolucionària no ha pogut extirpar, i la conclusió de la primera fase de la desamortització, objectiu primordial de la burgesia.

També marcava l'inici de la reforma tributària contemporànea a Espanya: amb l'implantació de la contribució rústica, industrial i del comerç, a més dels consumos.

Legislativament aquell any també incorporava la llei moderada dels ajuntaments, on definitivament estos venien a dependre del govern central, que a les províncies es concretava en la figura del Jefe Político, que passant el temps seria el governador civil.

Tot este procés que ara culminava, s'havia iniciat en 1812, amb la promulgació de la Constitució de 1812, però que per diferents vicissituds històriques, no quallaria fins a la segona meitat del segle, amb l'accés de la burgesia moderada al poder.

1.-) L'estudi.

1.1.-) Els antecedents estadístics.

Quaranta anys abans de la promulgació del diccionari, entre el 22 de maig i el 13 de juliol de 1793, el geògraf, botànic i viatger valencià Antoni Josep Cavanilles va visitar per segona vegada les terres septentrionals valencianes, amb la mateixa finalitat conèixer l'estat dels pobles, les ciutats, la geografia i la realitat socio-econòmica del regne. El primer viatge el realitzà entre el 22 d'agost i el tres d'octubre de 1792. El dimarts 25 de setembre el naturalista es va dirigir cap a la Serra d'Engarcerà lloc que ja havia visitat en 1791. El 26 de setembre es va dirigir a les Coves de Vinromà.

Este viatge estava comprès dins de les tasques d'investigació de la Monarquia Borbònica per tal de conèixer la realitat social i econòmica del país. El també presbiter Cavanilles va ser el qui va realitzar les tasques d'investigació de les terres valencianes.

El 29 de maig va visitar el desert de les palmes. El 31 va visitar la Poble Tornesa i Vilafamés, en el seu camí fins al Penyagolosa. El dilluns 7 de juliol es va dirigir des de Vinaròs cap a València, dirigint-se a Peniscola i desde allí a Alcalà de Xivert, d'on va proseguir fins a la Serratella. El dimarts 8 de juliol va continuar per les Coves de Vinromà fins a la Serra d'Engarceràn "per acomiadar-se dels seus coneguts". En la Serra va fer nit., continuant el dimecres 8 de juliol cap a la Poble Tornesa i Borriol. El juliol del 1793, doncs, el botànic Cavanilles va visitar els pobles del Pla de l'Arc., d'on deixaria escrit:

"...Las llanuras de que acabamos de hablar (el Pla de l'Arc) formarian una extensión de muchas leguas con los Ivarsos y hoyada de las Cuevas, si no se hallase en medio el grupo de los montes de la Sierra Engarcerán, que se extiende por espacio de quatro horas entre los términos de Vilafamés y Salsadella. Empieza al mediodia por cerros seguidos de montes cada vez más altos hasta llegar al tosal de Zaragoza, que compite en altura con los de segundo órden del reyno: de allí adelante va baxando hasta terminarse en cerros y lomas: Todo el grupo es calizo, y los profundos surcos y barrancos aumentan la espereza: sus vertientes se dirigen por diferentes rumbos á las ramblas de la Viuda y de las Cuevas. Todas las del oriente desde la Salsadella hasta Benlloc van á parar al boquete de las Cuevas; las del poniente y mediodia corren hasta entrar en la rambla de la Viuda..."

Sobre el poble i terme de la Serra ens comenta:

"...La Sierra de Engarcerán, patria del Excelentísimo Señor d. Felipe Bertran, podrá tener con los aumentos de este siglo hasta 220 vecinos; se halla al sudueste y á una corta hora del citado tosál, y casi en el centro de un término dilatado por lo comun inculto. Las cercanías, reducidas á cuestas y barrancos, se destinan á granos, por no poder vivir en aquellas alturas destempladas olivos ni algarrobos. Hay serbales, higueras y cerezos que se deberían multiplicar, puesto que que la misma tierra las

produce, y se crian con robustez y lozanía. Los campos forman graderias en aquellas cuestas, y es preciso levantar gruesas paredes para asegurar la poca tierra de sus areas.. Las tempestades causan aquí daños considerables rompiendo las paredes, y llevándose la tierra de los campos; pero los de la Sierra, acostmbrados á semejante pérdidas, procuran repararlas.

La mucha maleza que se cria en lo inculto les facilita medios de mejorar los campos; pues la disponen en montones que cubiertos de tierra reducen á cenizas. A esta operación la llaman gavellar. En las partes hondas y abrigadas hácia el mediodia tienen viñas y olivos, mas pequeños á la verdad que los contiguos á Vilafamés, pero mejor cultivados. Danles tres ó quatro rejas, y los limpian de los ramos inútiles y muertos. Fructifican aquí estos árboles casi todos los años, como se observa en los sitios donde se levantan á poca altura. La cosecha se regula en 1000 arrobas de aceyte: la principal es la de granos, que suele llegar a 2000 cahices. En lo inculto pastan ganados de lana, cerda y cabrío. Todo aquel recinto està cubierto de árboles y arbustos; es bastante

comun el labiérnago, madroño, enebro, romero y brezo; mas lo es la gayuva, y mucho mas aun la coscoxa, que es la delicia de las cabras. Con la bellota engordan los cerdos, de los quales puede cada vecino echar 25 en el bosque común, en el qual no se permite entrar á los demas ganados. Al oriente de la población se halla el monte Castellás, y en su cumbre las ruinas dealgun castillo. De aquí se descubre la hermosa vista que he procurado delinear en la adjunta lámina. Al sueste se ve el mar precedido de la serie de montes que desde el Desierto continúan hasta mas allá de las Cuevas, entre los quales y los de la Sierra se prolonga el valle ú hoyada desde las Cuevas hasta Cábanes, y en ella se observan los lugares de la Torre, Villanueva y Benlloc. Para exáminar de cerca aquel terreno baxé á Cábanes, que es el primer paso para subir hácia el norte por el antiguo

L'objectiu del viatge era efectuar un conèixement el més exacte de les realitats econòmiques – l'estat de l'agricultura, primer medi de producció de l'època- i de l'estat dels vassalls de la Corona. Comissionat pel rei Carlos IV i dins de les coordenades del vell principi il·lustrat i volterià : **instruir-se per a instruir.**

Les terres que va recórrer Cavanilles eren el predomini d'una societat eminentment agrícola, i en alguns casos, el botànic es detè, contant-nos la situació dels vassalls dels pobles i ciutats, més dels pobles que de les ciutats, sotmesos al règim feudal.

Recordem que en 1793, a la veïna França, a traves dels decret de 17 de juliol de 1793 va abolir legalment el règim feudal ja que en 1789, s'havia abolit el règim de servitud dels vassalls francesos.

Però l'objecte del present treball es veure la situació econòmica dels pobles que formen el pla de l'arc, en dos moments decisius de la seua història, aprofitant la documentació tant valuosa que ens van dèixar tant el botànic Cavanilles, com quaranta set anys després la informació del diccionari de Pascual Madoz, ministre d'hissenda del govern espanyol en el bienni progresista de 1854 i 1856, i principal realitzador de la segona llei de desamortització general espanyola, dirigia ara, cap als terrenys dels comunals dels pobles, una vegada resolta la desamortització eclesiàstica en 1836.

2.-) Els antecedents

En el treball de les sisenes jornades culturals dels pobles del pla de l'arc, presentàvem un treball introductòri de la constitució i financiació de les denominades eufemísticament "pressons de pobres"els llocs habilitats pels ajuntaments dels pobles valencians, moltes vegades en unes condicions lamentables, par acollir a aquells persones que no complien amb els requisits elementals de convivència de l'època.

Persones que en realitat eren aquelles que foren:

"..súbitamente arrojadas de su órbita habitual de vida que no podían adaptarse a la disciplina de su nuevo estado. Transformandose masivamente en mendigos, ladrones y vagabundos..."

contra els quals la burgesia triomfant en el procés de desamortització anava a desenvolupar

"...una legislación sanguinaria contra la mendicidad, a la que usualmente se suponía voluntaria..."

Sel's aplicava esta llei d'antecedents del segle XVIII, a les minories ètniques marginades, als artesans o camperols no ocupats, als venedors ambulants, i a tot aquell súbdit que sense domicili fixe es desplaçara voluntàriament, sense passaport i amb qualsevol pretexte...".

Els expulsats de les terres que conreaven, tant en arrendament com en enfitèusis, eren considerats en la nova legislació com a vagos.

Les pressons de pobres, normalment ubicades als ajuntaments, eren els llocs on anàven a parar estos vagos. Les pressons teníen que mantindre's, i eren els ajuntaments els encarregats d'este manteniment. El poder civil suplantava les funcions dels senyors.

D'ahí que el present treball es planteje la qüestió de l'economia dels pobles estudiats en este precís moment de la consolidació del nou estat, amb la proclamació de la constitució moderada de 1845 i la promulgació de la també moderada llei d'ajuntaments del mateix any, on es consagrava definitivament la centralització del poder polític i la depenència dels ajuntaments – de les entitats locals- del poder central, a que a nivell provincial s'exercia a través dels governadors civils.

Al moment de la publicació del diccionari, el territori que comprenen els diversos pobles de la plana de l'arc ténen una població de 12.420 habitants sobre una extensió de 700,700 Kms.2, amb una densitat de 17,71 habitants per Km.2.

El número d'habitants per als diversos pobles és la següent

Bell-Lloch.....	944 habitants
Borriol.....	2.069 habitants
Cabanes.....	1.619 habitants
Coves de Vinromà, Les.....	2.600 habitants
Pobla Tornesa, La	379 habitants
Serratella, la.....	283 habitants
Serra d'Engarceràn, La.....	1.105 habitants
Torre d'Endomenech,La.....	177 habitants
Vilafamés.....	1.973 habitants
Vilanova d'Alcolea.....	<u>1.071 habitants</u>
Total.....	12.420 habitants

3.-)El marc polític.

El 19 de març de 1812 es proclamava oficialment la primera constitució contemporànea espanyola, i model per a altres nacions europees, que estan iniciant també la revolució burgesa, després d'anar trencant el milenari règim feudal.

La Constitució de 1812, és el triomf a Espanya de les velles idees dels ilustrats dela segona meitat del XVIII.

Este text legal ficava les bases per al nou ordenament polític-institucional d

´aquell vell país que després s´anomenaria Espanya. El text resumeix i conté totes les aspiracions de les capes il·lustrades i d´aquell sector social, que s´ha enriquit des de la segona meitat del XVIII i que ara s´enfrenta amb la legislació feudal, que entra en contradicció amb les aspiracions econòmiques de la burgesia, com ara era l´impossibilitat de que les terres en possessió de l´església i les terres vinculades en mans de la noblesam, eixiren al mercat. Eixe era el règim jurídic a disordre.

Entre 1812 i 1874, i sobretot entr els anys compresos entre 1833-1843, van a produir-se les reformes jurídiques més importants en quan al trencament del feudalisme a Espanya. A la seua vegada este moviment tindrà una forta oposició per part de les forces socials que han usufructuat el poder polític i econòmic en la Península.

Els factors més importants de tot el període seran: l´abolició del règim senyorial, a través de la promulgació de les lleis de 1811, de 1823 i definitivament de la llei del vint-i-sis d´agost de 1837.

La llei del 6 d´agost de 1811 tenia com a objecte l´abolició dels drets dels senyorius, però respectant la propietat, per a convertir-la en propietat privada.

Els diputats senyalitzarien les diferents naturaleses jurídiques dels drets senyorials, determinant quins drets tenien un origen feudal (que tenien que ser abolits definitivament) i quins drets no tenien eixa naturalesa, sinó que provenien del dret de la propietat de la terra, distingint dos tipus de senyorius: el territorial i el jurisdiccional.

El decret així redactat no oferia leas solucions que els camperols desitjaven: convertir-se en propietaris de la terra que conreaven a través dels "establiments enfitèutics" pels quals eren propietaris del domini útil de la terra que treballaven i el senyor, era propietari del domini directe. La propietat estava compartida. L´ideal de la burgesia era el trencament d´este aspecte legal i aplegar a la denominada propietat perfecta o propietat no compartida.

El decret no especificava tampoc quina part, de les dos implicades: els senyors i els camperols, eren els qui devien aportar la documentació que demostrara estos aspectes, indefinició legal que es prolongaria fins a 1837.

La reacció de 1814 tornaria les coses a l´estat anterior a 1812, però els pobles ja estaven deixant de pagar les càrregues feudals.

En 1820 s´obri un nou període liberal, tornant a promulgar-se la constitució de 1812. El període constitucional entre 1820-1823, va ficar de manifest no soles les divergències que existien entre els absolutistes i els liberals, sinó també **entre els** mateixos liberals, que s´escindirien entre els moderats i els progresistes.

L´abolició del règim feudal en maig de 1823 amb una interpretació més amplia del decret de 1811, va ser la més radical de les tres publicades. En la de 1823 s´especificava clarament que eren els senyors els encarregats de la presentació dels títols justificatius de la propietat dels senyorius.

Amb esta normativa, es deixaren de pagar, una vegada més, les rendes senyorials, amb la pertinent oposició de la noblesa valenciana que, en una nova reacció absolutista, es tornaria a una nova vigència anticonstitucional.

En 1833 s'inicia el procés definitiu de l'abolició del règim jurídic feudal, iniciant-se les grans transformacions que canviaran qualitativament la societat feudal en una societat predominantment capitalista, encara que, amb grans residus feudals, que al llarg del segle anirien trencant-se, amb la consolidació de la propietat privada, la llibertat de treball, l'abolició dels gremis, la llibertat d'indústria, de producció i de distribució, amb la formació d'un mercat nacional.

Canvis que no estaran exents de contradiccions, ja que al mateix moment en que anava transformant-se la societat, s'anava marginant a sectors populars d'accedir als medis de producció, especialment a la propietat de la terra.

El procés de la primera fase desamortitzadora, entre 1836-1844, o siga el traspas de les terres amortitzades en propietat de l'església a mans privades, va consistir en la nacionalització de les propietats immobles acumulades al llarg dels segles per corporacions com l'església i els municipis, per a després privatitzar-los, venguent-les en pública subhasta.

Fou la solució liberal a la contradicció existent entre l'increment de capital en mans de la burgesia, i la persistència d'un règim feudal que eliminava del mercat la gran quantitat de les propietats de les denominades "manos muertas".

Es en este moment quan es publica el diccionari de Pasqual Madoz.

4.)-L'Economia: les produccions.

Totes les referències als pobles objecte del nostre estudi, al diccionari, ens parlen de les seues produccions que són netament de gaire agrícola bassades, en un contexte geogràfic de secà en la trilogia dels conreus mediterrànics: **el blat, l'oli i la vinya**, a més de les produccions també típiques d'estes latituds: **la garrofera, l'ametler, alguns arbres frutals i allà on el sòl ho permeteix i hi ha regadiu, conreus d'horta.**

4.1.)- El conreu del blat.

Sobre el blat, en alguns pobles (Albocàsser) el cronista diu: *" que no basta para el consumo de sus habitantes en muchos años, aunque es muy bueno, pero costoso por su cultivo..."*

En 1792 el botànic cavanilles ja feia referència a que: *"El Reyno de Valencia apenas coge trigo para sustentar seis meses su numerosa población..."* distinguint també dos classes de conreu del blat, segons fora en terres de **regadiu**: *" que permite una sucesión ininterrumpida de cultivo"*; respecte al secà ens diu: *"esta continuidad del cultivo no se puede cumplir"*. Con el riego es posible más de una cosecha al año. Al secà, el més que es pot fer és una collita per any, i cal fer una rotació de conreus, i la més corrent era de blat, ordí i una de lleguminoses...."

Una indústria que va associada al conreu del blat és la de la molinaria. Per a l'època estudiada, tots els pobles tenien un o varis molins bladers per a la moltura dels grans, i la força emprada per ficar-los en moviment era fonamentalment l'aigua, fins a l'incorporació del vapor i de la molinaria industrial

Els molins, llavors eren moguts per petits salts d'aigua. Als rius, rieres,

barrancs i barranquets es feia l'impossible per obtenir un salt d'unes quantes vares d'alçaria i un cabal, el qual no poques vegades, per donar-li una valor mínima, calia empantanar l'aigua en una bassa que estava a la part de dalt del molí. Aquesta bassa, fent odar el molí, es buidava en poques hores, i calia esperr-ne, quasi sempre, moltes més, per omplir-la una altra vegada.

Quadre nº 2

Producció de blat Molins Fariners

	Producció de blat Molins fariners	
Bell-Loch	1.000 cafíssos	¿.....?
Borriol	¿.....?	¿.....?
Cabanes	1.000 cafíssos	4
Coves de Vinromà, Les	2.000 cafíssos	11
Pobla Tornesa, La	500 cafíssos	1
Serratella, La	640 cafíssos	¿...?
Serra d'Engarcerà, La	¿....?	1
Torre d'Endomenèch	¿....?	no
Vilafamés	¿....?	1
Vilanova d'Alcolea	1.300 cafíssos	5

4.2.)-El conreu de l'olivera i la producció d'oli.

Les dades sobre les oliveres i la producció d'oli són del botànic Cavanilles, dades de 1792, però creguem que poden ser orientatives per al període que estudiem. Sobre el conreu de l'olivera, de la garrofera i de la vinya, el botànic ens ha deixat una sèrie d'indicacions que creguem poden ser importants per al coneixement de l'evolució d'aquest conreu i sobretot dels tècniques agrícoles sobre el mateix. A la segona meitat del XVIII, són diverses les recomanacions que des de les institucions oficials es fan per al millorament de les tècniques agrícoles i en conseqüència de les produccions. Fruit d'este interès són les diverses publicacions aparegudes entre elles el *Semanario de Agricultura y Artes* dirigido a los párrocos, publicat entre 1797 i 1808, que com el seu nom indica era un setmanari dirigit als pàrrocs dels pobles, els únics que sabien llegir, i que estos des dels pulpits es divulgaren als llauradors de cada parròquia. Era un intent d'il·luminar a un món atassat i plè de perjudicis i mals usos de les tècniques agrícoles. El pàrroc és el nexa cultural, que segons pensaven els publicistes oficials, podien servir de pont per a vehicular els coneixements científics respecte al món rural, resolguent el dilema exposat pels propis promotors de que "*en España los que labran no leen y los que leen no labran*"

Per a Cavanilles, el conreu de l'olivera, es feia a moltes comarques amb molt poca cura. Les comarques quemillor treballaven l'olivera eren les del sud i del centre, però en general mostraven, els llauradors incúria per tot arreu. "...Se extienden los eriales hacia el norte y camino de la Alcóra a Vilafamés. (...) Allí empieza el cultivo, y se aumenta hacia el oriente (cap a l'est): por todas partes se halla el suelo cultivado de olivos, higueras, viñedos y sembrados; los olivos parecen formar un bosque en las inmediaciones de Vilafamés (...) los enormes troncos y su enorme lozanía, no corresponden a los frutos, porque los dueños los abandonan de todo punto. Con el pretexto de que las ramas dan el fruto, las

conservevan todas, sin reparar el daño que resulta de esta máxima mal entendida. Se contentan con darles una reja sin cortar lo muerto y sin aclarar los ramos, para que el sol y el ayre no hallen embarazos. No se debe atribuir esto a pereza, sinó a falta de brazos y de conocimeinetos en agricukltura.(...) pero es de desar que aprendan y practiquen las verdaderas máximas sobre el cultivo de los olivos y los algarrobos.

El botànic insisteix i aconsella que s'esporguen els arbres llevant-los la fusta, obrint-los perquè entre el sol endins el ramatge i sobretot que els traguin les rames seques. Les esporgades fetes defectuosament causen l'envelliment de l'olivera i cal procurar que el fullatge siga abundós. La caiguda del fruit per excés de maduració i arreplegar-les d'en terra.

Quadre nº 3

	Producció d'oli (Arroves)	Almàsseres	Producció de vi (cànters)	Lagars
Bell-Lloch	2.000	3	10.000	
Borriol			12.000	
Cabanes	1.000	3	10.000	
Coves de Vinromà, Les	800		20.000	
Pobla Tornesa, La	300	1	2.000	
Serratella, La				
Serra d'Engarcerà	1.000	2		
Torre d'Endomenech		1		
Vilafamés	30.000	8	30.000	
Vilanova d'Alcolea	4.000	1	20.000	

La manca d'almàssere com dels lagars, que hi havia per tot arreu, era producte delsa monoplils senyorials, encara que en temps del diccionari estav relaxat es niotven les infraestructures. Extrure l'oli era un privilegi que s'arrogaven els senyors, els quals no tenien gens d'interés en profigarr wels molins, cisa que hauria escurçat la temporada de recollida i mólta de les olives, en benefici de la qualitat de l'oli.

A més a més hi havia l'abus que feien els senyors exigint uns drets de moldre enormement exagerats.

4.3.)- Les altres produccions.

4.3.1.) - Els garrofers.

Els garrofers seràn els altres arbres productius de la zona estudiada. Segons Cavanilles en les seues aportacions va deixar escrit que les produccions podrien millorar-se qualitativa i quantitament si es millorara el sistema de podar els arbres, d'efectes negatius per a les produccions, per la negligència en què es feia als pobles de la zona

Bell-lloc   Borriol Cabanes   Les Coves de Vinromà   La Pobla Tornesa   La Serratella   La Serra D'en G   La Torre d'E

Civada	X	X	X	X		X	X
Dacsa	X					X	X
Vi	X	X	X	X	X		X
Fesols							
Cigrons						X	X
Hortalisses				X			
Cireres							X
Figues	X	X	X	X			X
Seda							
Mel		X					
Llegums		X	X	X	X	X	X
Garrofes		X	X	X	X	X	

Els pobles de Vilafamés i Vilanova d'Alcolea, disfruten així mateix de les produccions de .

Vi, Figues, Llegums i de les garrofes.

La ramaderia esta representada a tots els pobles per les ovelles, cabres, vaques i els porcs. Espècies que són fonamentals en les societats rurals per les seues aportacions tant de treball com de complement de l'economia agrícola. En Borriol l'arrieria té una imortància de primer ordre per a l'economia d'este poble.

Una vegada hem comentat les diverses produccions onbtngudes al nostre àmbit d'estudi, hem de fer referència a un dels factors imprescindibles per a que estes produccions, quan són excedentàries puguen tindre eixida, ens referim a les vies de comunicació.

5.)-La xarxa de comunicacions

Segons la qualitat d'estes ens podem fer una idea sobre l'existència o no de la movilitat del comerç. Els testimonis recollits pel diccionari ofereixen un estat de la situació dels camins i les carrteres en la dècada dels anys 40, en general pèsims.

La concentració en pijor estat de la red de camins estava en en les àrees muntanyoses de Castelló i Alacant, inclus en algunes comarques litorals.

Els diversos informants argumentaven que

" las lluvias y las características de los terrenos contribuían al rápido deterioro de los caminos, impidiendo el tránsito de carruajes y caballerías."

La major part de les infraestructures viaries estava constituïda per camins carreters i de ferradura. Molt a menu els camins són de tipus mixt, amb trams per a cavalls i altres només per a lescavalleries. Castelló era la província amb la menor densitat de red.

Dels vuit pobles estudiats, l'eix viari principal és el denominat camí dels romans, verdadera espina dorsal de tos estos pobles.

Bell-Lloch: 2 Camins carreters i 5 de ferradura.....

Borriol. La major part són de ferradura, els carros només poden transitar pel

Camí de catalunya.

Les Coves de Vinromà: camins locals.

Cabanes: Camins molt mals, i la major part de ferradura

Pobla Tornesa, La: El de castelló a Morella en mal estado.

La Serratella: Camins locals i de ferradura

Serra d' Engarcerà: Els camins són locals, de ferradura en mal estat, passant per la vall dels Puchols.

Torre d' Endomenéch: cruza este pueblo el que conduce de tortosa a Castellón de la Plana.

Cal calificar la xarxa existent en estos moments com un entramat elemental que no ha sofert grans canvis des de les construccions del segle XVIII, i on es desenvolupa la major part del transport terrestre que es realitza entre les diferents comarques i pobles limítrofes, entre sí o cap als centres exportadors i consumidors.

Les dades proporcionades pel diccionari de Pascual Madoz, ens han ficat en contacte amb un món d' economia plenament agrícola i en alguns per les referències de subsistència inclus. La xarxa de comunicacions d' un espai geogràfic és un indicador molt eloqüent del nivell de desenvolupament econòmic, i les dades aportades pel diccionari són d' una eloqüència màxima: economies de producció local amb un xicotet nivell d' intercanvi, hi ha que pensar que la principal línia de transport és encara el milenari camí dels romans. Les referències als camins de ferradura també estan indicant-nos un nivell mínim de transport, nivell de camins personals més que res.

La societat que està relatant-nos està inscrita en un espai que feia només uns set anys que havia patit les conseqüències de la primera guerra carlista (1833-1839) , guerra amb un alt comportament bèlic i d' efectes prou catastròfics per les informacions que ens han aplegat a nosaltres i que en una situació econòmica tant limitada era precis que encara es pogueren sofrir les seues conseqüències.

Moltes gràcies.

Alejandro conejero Noguera

Antella, Ribera Alta del Xúquer, 12 d' octubre de 2.002.